

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARNING KOGNITIV SOHASINI TADQIQ QILINISHI

Xayriddinova Parvinabonu Baxtiyor qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning kognitiv sohasining olimlar tomonidan tadqiqining nazariy tahlillari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxs, maktabgacha tarbiya yoshi, bilish, kognitiv rivojlanish, kognitiv jarayonlar, bola, muloqot, o'yinlar, kuzatuv.*

Аннотация: *В данной статье представлен теоретический анализ исследований учеными когнитивной сферы детей дошкольного возраста.*

Ключевые слова: *человек, дошкольный возраст, познание, познавательное развитие, познавательные процессы, ребенок, общение, игры, наблюдение.*

Abstract: *This article describes the theoretical analysis of the research conducted by scientists in the cognitive field of preschool children.*

Keywords: *personality, preschool age, cognition, cognitive development, cognitive processes, child, communication, games, observation.*

Har qanday inson dunyoni bilishning doimiy jarayonidadir: u boshqa odamlarning nutqini o'ylaydi, aks ettiradi, gapiradi va tushunadi, his qiladi, his-tuyg'ularini baham ko'radi. Bu qobiliyatlarning barchasi o'z-o'zidan emas, balki faol bilim faoliyatida rivojlantiriladi va takomillashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri ham bu dunyoqarashning bilish va rivojlanish davridir. Bola ularni yetakchi faoliyatga aylanadigan rolli o'yinda namoyish etadi. U o'ynab, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rganadi. Bu ham ijodkorlik davri. Bola nutqni o'rganadi, tasavvurga ega bo'ladi. Bu insonning dastlabki shakllanish davri, uning xatti-harakatlarining oqibatlarini hissiy oldindan sezishning paydo bo'lishi, o'zini o'zi anglash, tajribalarni murakkablashtirish va xabardorlik, yangi his-tuyg'ular va motivlar bilan boyitish, hissiy-ehtiyojlar sohasi murakkablashadigan davrdir.

Kognitiv rivojlanish muammosi, maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim faolligini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadigan shart-sharoitlar ko'p yillar davomida psixologik va pedagogik tadqiqotlarda yetakchi o'rinlardan birini egallab kelgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanish hususiyatlarini o'rganib, biz maktabgacha yoshdagi bolaning kognitiv rivojlanishidagi turli xil psixologik omillarning rolini aniqlashni, bu yoshda kognitiv rivojlanishning qanday umumiy xususiyatlari rivojlanishini, har bir omil ta'siridan qanday kognitiv oqibatlarga olib kelishini aniqlashimiz mumkin.

Maktabgacha yosh davrida kognitiv rivojlanish - bu atrof-muhit ta'siri ostida, shuningdek, maxsus tashkil etilgan o'quv va tarbiya ta'siri va bolaning o'z tajribasi bilan bog'liq bo'lgan fikrlash jarayonlarida yuz beradigan sifat va miqdoriy

o`zgarishlarning yig'indisi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi bir qator ijtimoiy va biologik omillarga bog'liqdir.

Kognitiv rivojlanishni nutqsiz bilan bog'liqligini M.M. Alekseeva, V.I. Yashin, V. Kojakar va S.A. Kozlova bola barqaror manfaatlarini ta'minlashda pedagogik shart-sharoitlar muhim rol o`ynashini, D.B. Godovikova kognitiv faoliyatda atrofdagi olamni bilim olishga intilish, bu ham kognitiv ehtiyoj, ham shu bilan qo`zg'aladigan bilim faoliyatidir deydi. A.Z Zaporjets aqliy tarbiyaning alohida vazifasini - boshlang'ich bilimlar tizimini va hayotiy hodisalarini aqliy rivojlanish sharti sifatida qaraydi.

Kognitiv psixologiya butun hissiy jarayonlarni - hissiyotlardan idrok etish, naqshni aniqlash, diqqat-e'tibor, o`rganish, xotira, konsepsiyalarni shakllanishigacha bo`lgan oraliqlarni qamrab oladi. Fikrlash, tasavvur qilish, yodlash, til, hissiyotlar va rivojlanish jarayonlarini hamda xulq-atvorning barcha turlarini qamrab oladi.

Kognitiv psixologiya - bu bilish jarayoni va ong faoliyatiga yo`naltirilgan psixologik tushuncha.

Kognitiv psixologiya - kognitiv jarayonlarni o`rganadigan zamonaviy psixologiya fanining bir tarmog'i. U. Volfgang Kyohlarning (1917) odamsimon maymunlar haqidagi asarlaridan va Jan Piagetning bolalar intellektini rivojlantirish haqidagi kuzatishlaridan (1927) kelib chiqadi. Hatto qadimgi mutafakkirlar ham xotira va fikr qayerda joylashganligini aniqlashga harakat qilishgan.

Mustaqil soha sifatida u 1950-yillardan - 1960-yillarning boshlarida, D. Miller D. Bruner bilan birgalikda 1960 yilda Garvard universitetida birinchi Kognitiv tadqiqotlar markazini yaratgan vaqtda shakllandi.

Kognitivizmning mashhur vakillari ham R. Atkinson, L. Festinger, D. Kelli va boshqalardir. Qadimgi Misrdan olingan ieroglif yozuvlar shuni ko`rsatadiki, ularning mualliflari bilim qallda - bu qarashni yunon faylasufi Aristotel ham qo`llab-quvvatlagan, ammo Aflotun fikrni markazida aynan miya bor deb hisoblagan. Psixologiya tarixidagi barcha haqiqiy yangiliklar singari, kognitiv psixologiya ham noldan paydo bo`lmagan.

Kognitiv harakatning o`tmishi E. S. Tolman bilan bog'liq. Ushbu tadqiqotchi kognitiv o`zgaruvchilarni ko`rib chiqishning muhimligini anglab etdi va stimulg javob berish usulini rad etishga katta hissa qo`shdi. Tolman kognitiv xaritalar g`oyasini kiritdi, maqsad kategoriyasining hayvonlarning harakatlari bilan bog'liqligini asoslab berdi va ichki, kuzatib bo`lmaydigan holatlarni aniqlash uchun oraliq o`zgaruvchilardan foydalanish zarurligini ta`kidladi. Kognitiv jarayonlar - inson atrofidagi dunyoni, o`zi va boshqa odamlarni o`rganadigan aqliy jarayonlar. Bunday jarayonlar quyidagilarni o`z ichiga oladi: sezgi, idrok, e'tibor, xotira, fikrlash va tasavvur. Kognitiv faoliyatning natijasi, bilish qanday shaklda amalga oshirilganligidan qat'iy nazar (fikrlash yoki idrok etish orqali) olingan bilimdir. Bunga asoslanib, A.Z. Zaporjets aqliy tarbiyaning alohida vazifasini - boshlang'ich bilimlar tizimini va hayotiy hodisalarini aqliy rivojlanish sharti sifatida qaraydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv rivojlanishini o'rganganda D. B. Godovikovaning fikrlarini ham ko'rib chiqishimiz kerak, u kognitiv faoliyat atrofdagi olam hodisalari to'g'risida bilim olishga intilish, bu ham kognitiv ehtiyoj, ham shu bilan qo'zg'aladigan bilim faoliyatidir deydi. Kognitiv faoliyat, uning fikriga ko'ra, aniq tashqi ko'rinishga ega, unga asoslanib, uni tashkil etish, mohiyatini baholash mumkin. Unga ko'ra bolaning qiziqishi nimada, uning ba'zi bir hodisalar bilan tanishish intilishlarining intensivligi nimadaligini 4 ko'rsatkich bo'yicha baholash mumkin:

- Mavzularga e'tibor va alohida qiziqish;

-Obyektlarga hissiy munosabat (ajablanish, sarosimaga tushish, makkorlik, ya'ni ushbu obyekt sabab bo'lgan turli xil his-tuyg'ular);

-Obektni tanib olishga, uning funktsional maqsadini tushunishga qaratilgan harakatlar. Ushbu harakatlarning umumiy soni so'rovning intensivligidan dalolat beradi. Ammo harakatlarning sifati ayniqsa muhimdir, birinchi navbatda ularning xilma-xilligi va ayrim turlarini boshqalari bilan almashtirishi, bola bu mavzu haqida o'ylashi vaqtida to'xtab qoladi.

-Obyektni doimiy ravishda ta'qib qilish, hatto u yo'q bo'lganda ham degan fikrlarni ilgari suradi.

Kognitiv rivojlanishni nutqsiz tasavvur etish mumkin emas. M. M. Alekseeva, I. Yashin ta'kidlaganidek: nutqni o'zlashtirishda bola mos keladigan so'zlarda aks ettirilgan narsalar, belgilar, harakatlar va munosabatlar to'g'risidagi bilimlarni ham o'zlashtiradi. Shu bilan birga, u nafaqat bilimga ega bo'ladi, balki o'ylashni ham o'rganadi, chunki o'ylash - ovozsiz yoki baland ovozda gapirish, gapirish esa fikrlashdir. Bolalarning nutqini o'zlashtirgandan so'ng, ularning bilim faoliyati yangi sifat darajasiga ko'tariladi. Nutq yordamida bolalarning bilimlari umumlashtiriladi, analitik va sintetik faoliyat qobiliyati nafaqat obyektlarni bevosita idrok etish asosida, balki g'oyalar asosida ham shakllanadi. Bolaning kattalar bilan aloqasi tabiati o'zgarib, shaxsiy va kognitiv aloqalar muhim o'rin egallay boshlaydi. Ota-onalar, boshqa oila a'zolari va o'qituvchi bilan muloqot qilishda bola yangi bilimlarga ega bo'ladi, ufqlarini kengaytiradi va shaxsiy tajribasini aniqlashtiradi. Bolaning kognitiv qiziqishi uning o'yinlari, rasmlari, hikoyalari va boshqa ijodiy faoliyat turlarida aks etadi.

Har qanday odam dunyoni bilishning doimiy jarayonidadir: u boshqa odamlarning nutqini o'ylaydi, aks ettiradi, gapiradi va tushunadi, his qiladi, his-tuyg'ularini baham ko'radi. Bu qobiliyatlarning barchasi o'z-o'zidan emas, balki faol bilim faoliyatida rivojlantiriladi va takomillashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri ham bu dunyoqarashning bilish va rivojlanish davridir. Bola ularni yetakchi faoliyatga aylanadigan roli o'yinda namoyish etadi. U o'ynab, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rganadi. Bu ham ijodkorlik davri. Bola nutqni o'rganadi, tasavvurga ega bo'ladi. Bu insonning dastlabki shakllanish davri, uning xatti-harakatlarining oqibatlarini hissiy oldindan sezishning paydo bo'lishi, o'zini o'zi anglash, tajribalarni murakkablashtirish va xabardorlik, yangi his-tuyg'ular va motivlar bilan boyitish, hissiy-ehtiyojlar sohasi murakkablashadigan davrdir.

Maktabgacha yosh davrida kognitiv rivojlanish - bu atrof-muhit ta'siri ostida, shuningdek, maxsus tashkil etilgan o`quv va tarbiya ta'siri va bolaning o`z tajribasi bilan bog'liq bo'lgan fikrlash jarayonlarida yuz beradigan sifat va miqdoriy o`zgarishlarning yig'indisi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi bir qator ijtimoiy va biologik omillarga bog'liqdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Ж.Андерсон. Когнитивная психология. СПб.: Питер, 2002.
2. Солсо Р. Когнитивная психология. М.: Тривола, 1996.
3. Величковский Б.М. `Когнитивная наука. Основы психологии познания`. В 2 томах. М.: ИЦ `Академия`, 2006
4. Eysenck M., Keane M. Cognitive Psychology: A Student"s Handbook.
5. Karimova V.M. `Social psychology. Textbook.-T.:` Science and Technology` Publishing House (2012).